

ԿՐՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒԵՐ» ՀԵՐՈՍԱՎԵՊՈՒՄ

Սարգիս Հարությունյան*

Զեկուցման մեջ քննարկված ծիսապաշտամունքային խնդիրները ներկայացված են նախաքրիստոնեական և քրիստոնեական կրոնաառասպելաբանական պատկերացումների բաղարկումով և ընդգրկում են հայոց ժողովրդաքրիստոնեական ինքնատիպ համակարգի ծիսահավատալիքային գրեթե բոլոր էական բաղադրիչները:

Բանալի բառեր. Սասնա ծռեր, կրոնածիսական տարր, հավատալիք, առասպել, պաշտամունք, ողորմիք, ծիսական բանաձև, նվիրագործում, ճգնություն, մատաղ, խաչ պատարագի:

Կրոնածիսական տարրը Հայոց «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում ունի ոչ թե սուկ մոտիվային արժեք այլ վեպի քառաճյուղ կառուցվածքում դրսևորվում է որպես այոժեռակերտման կարևոր բաղադրամաս:

1. Վեպի ավանդական կառուցվածքը հատկանշվում է «Ողորմիք» կոչված նախաբանով, ուր հայոց ծիսական կենցաղային յուրահատուկ ոճական արտահայտչաձևերով ողորմիք է տրվում վեպում նշանավոր դեր խաղացած հերոսներին կամ հերոսուհիներին, իբրև երբեմնի ապրած և գործած նախնիների, որոնց գործողություններից է բաղադրվում հերոսավեպի համակառույցը: Հայկական կենդանի հավատալիքներով հանգուցյալներին տրվող Ողորմիքի այս ծիսական բանաձևերով է սկսվում հայոց հերոսավեպը, որն ավարտվում է ժայռում փակված վիպական հերոսի՝ Փոքր Մհերի, աշխարհի կատարածին կամ Քրիստոսի երկրորդ գալստյան և հոգիների վերջնական դատաստանը կատարելու վախճանաբանական մոտիվներով:

Հայոց վեպի սկիզբն ու վերջն, այդպիսով շրջանակվում է մահվան ծեսի ու աշխարհի վախճանի դրվագներով՝ առաջ բերելով վիպական մի

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ, գլխավոր գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ:

ներփակ մոդել, որի ներսում ևս վիպական իրադարձություններն ընթանում են ծիսակրոնական այլ մոտիվների զուգակցումով:

2. Նախ վեպի հիմնական՝ յուրային/օտար հակադրությունն ու կոնֆլիկտը վեպի բոլոր չորս ճյուղերում, որն ունի էթնիկ բովանդակություն, հաճախ անվանվում է ոչ թե էթնոնիմներով, այլ խաչապաշտ/կռապաշտ կրոնահավատալիքային հասկացություններով:

Այդ հիմնական հակադրությունն ու պայքարը վիպական հյուսվածքում սոցիալական, քաղաքական, էթնիկական և այլ դրսևորումներին զուգահեռ՝ ունի շեշտված կրոնահավատալիքային հետևանքներ (կռապաշտ թագավորը բռնությամբ կին է տանում խաչապաշտ թագավորի դստեր Ծովինարին, որին ընկերակցում է քահանա կամ վարդապետը, իբրև քրիստոնեական հավատքի պաշտպան: Ծովինարից հրաշքով ծնված երկվորյակները տաճարում աղոթելիս սպանում են իրենց կռապաշտ հորը, ջարդում կոքերին, փախչում ապաստանում են լեռնային Սասունում: Այստեղ Սանասարի որդի Մեծ Մհերը կառուցում է Մարութա Ս.Աստվածածնի վանքը, իբրև էթնիկական ինքնության և սրբության խորհրդանիշ. վերջինս վերակառուցվում է Դավթի կողմից և երկիցս ենթարկվում այլադավան Մարամելիքի ավարմանն ու ավերմանը և դառնում ճակատագրական կովի հիմնապատճառ Դավթի և Մարամելիքի միջև: Մեծ Մհերը խախտելով ամուսնական ուխտը՝ կենակցում է այլադավան Մարամելիքի տիկնոջ՝ Իսմիլ Խաթունի հետ, որից ծնվում է կրտսեր Մարամելիքը՝ Սասնա տան գլխավոր թշնամին, իսկ ուխտագանցման համար, Դավթի ծննդից անմիջապես հետո մեռնում են Մեծ Մհերն ու կինը:

Վեպի որոշ պատումներում Փոքր Մհերի հիմնական նպատակն է դառնում Սասնա բոլոր թշնամիների, մասնավորապես այլադավան-կռապաշտների ոչնչացումը, որի վերջնական իրականացման հույսը հայերը կապել են նրա քարայրից դուրս գալու հետ:

3. Հերոսները ծնվելիս կամ հասունանալիս, հատկապես վճռական կոիվներից առաջ, ենթարկվում են նվիրագործման (ինիցացիայի) ծիսական արարողությունների, որոնք նրանց գերբնական-աստվածային լիցք են հաղորդում վիպական իրադարձությունների ծավալման ընթացքում (Սանասարին և Բաղդասարին կնքում և մկրտում են թոնրի վրա, Դավթի լեզուն կրակով սրբագործվում, դառնում է թվատ, Մեծ Մհերը Մարութա վանքում 40 անժին երինջ է մատաղ անում, դեմքը դրանց արյամբ լվանում, ձեռք բերում հմայիլ, գենք ու զրահ, հրեղեն ձի, դառնում անհաղթելի.

Դավիթը կռվից առաջ ճգնում է Մարութա Վանքում. լողանում 40 անձին երնջի արյան մեջ կամ Կաթնաղբյուրում, աճում, հզորանում):

4. Յուրային հերոսներն իրենց գերբնական (ջրային) ծագման և ժառանգականության շնորհիվ վայելում են աստվածային հովանավորություն, աստվածատուր և Նշանի (Խաչ պատարագի, խաչ պատերագմի) շնորհիվ դառնում են անխոցելի և անպարտելի, երբ խախտում են և Նշանին տված երդումը՝ չարաչար պատժվում են (Դավիթ): Բոլոր վճռական գործողություններից առաջ կամ նեղն ընկնելիս՝ նրանք աղոթքի հատուկ բանաձևով (Հացն ու գինին, տեր կենդանին) դիմում, ապավինում են հմայիլ և Նշանին և ստանում նրա օգնությունը: Աստված թեպետ վեպում անմիջապես հանդես չի գալիս, բայց աստվածային էակները, հանձին Գարբիել հրեշտակի և Ս.Սարգսի, հաճախ են երևան գալիս և օգնում հերոսներին նրանց նախաձեռնումներում:

5. Նախնիների պաշտամունքն իր նախնական հեթանոսական և քրիստոնեական ձևերով հաճախ է դրսևորվում վեպի տարբեր դրվագներում, որպիսիք են «Ողորմիք» նախաբանը՝ վիպական նախնիներին ուղղված օրհնաբանական բանաձևերով, Աբամելիքի և Մեծ Մհերի մահվան առիթներով սասունցիների համաժողովրդական սուգն ու սգահանությունը, ցասման ժամի կամ մեռելների հոգու համար ծիսական հարիսայով պատարագ տալը, Փոքր Մհերի կողմից իր բոլոր նախնիների հոգու փրկության համար և պատարագ մատուցելը, նրա ողբերգական երկխոսությունը ծնողների գերեզմանների հետ, նրանցից ստացած խորհուրդները, և առհասարակ ծիսահավատալիքային այլ իրադրություններ:

6. Այս ամենը գալիս է վկայելու, որ Հայոց հերոսավեպում հին ու նոր ծիսահավատալիքային տարրերն ունեն վճռորոշ նշանակություն թե՛ վիպական սյուժետիկայի ձևավորման ու ծավալման գործընթացում, թե՛ հերոսների արարքների պատճառաբանման և թե՛, մանավանդ, նրանց ճակատագրի կանխորոշման ու հիմնավորման խնդիրներում:

Ձևավորված լինելով հնագույն առասպելների ու հավատալիքների, ծիսական սովորույթների գաղափարական հենքի վրա, հետագայում վերափոխված քրիստոնեական նոր կրոնի ճշմարիտ հավատալիքներով ու ծիսական ըմբռնումներով, հայ ժողովրդական դյուցազնավեպը գրեթե նույնությամբ վերարտադրել է կենդանի գոյատևող ժողովրդական քրիստոնեության համայնապատկերը՝ հեթանոսականի ու քրիստոնեականի ինքնատիպ համագոյակցությամբ:

РЕЛИГИОЗНО-РИТУАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ГЕРОИЧЕСКОМ ЭПОСЕ «САСНА ЦРЕР»

Саргис Арутюнян

Резюме

Религиозно-ритуальный элемент в армянском героическом эпосе «Сасна црер» имеет не только повествовательное значение – в композиции всех четырех ветвей эпоса он выступает как важная составляющая построения сюжета.

Начало и конец армянского эпоса обрамлены эпизодами, описывающими погребальный обряд и конец света, при этом на первый план выдвигается замкнутая модель эпоса, внутри которой эпические события происходят параллельно другим ритуально-религиозным моделям.

Традиционная структура эпоса определяется прологом, называемымся «Поминования», где в присущей армянам своеобразной обрядово-бытовой форме поминаются герои, играющие в эпосе значительную роль, как некогда жившие предки, действия которых составляют композиционную основу героического эпоса.

Это прежде всего основная оппозиция свой/чужой во всех четырех ветвях эпоса, имеющая этническое содержание, но часто обозначенная не этнонимами, а религиозным противопоставлением христианин/идолопоклонник.

Герои при рождении или по достижении зрелости, в особенности перед решающим сражением, проходят инициационный обряд, придающий им сверхъестественную божественную силу в процессе развития событий в эпосе (Санасара и Багдасара крестят над тониром; язык Давида освящается огнем и у него появляется дефект речи; Мгер Старший в церкви Марута приносит в жертву 40 нетелившихся телок, оmyвает лицо их кровью, приобретает талисман, оружие и доспехи, огненного коня и становится непобедимым; Давид перед боем отшельничает в церкви Марута, купается в крови 40 нетелившихся телок или в Катнахпюре (Молочном роднике), вырастает, становится могущественным).

Культ предков в своей первоначальной языческой и христианской форме часто отражен в различных эпизодах эпоса, таких как формулы благословения эпических предков в прологе «Поминования»; всенародный траур сасунцев по поводу смерти Абамелика и Старшего Мгера и выведение их из траура; подношение ритуальной арисы в память душ усопших; святая литургия во спасение душ всех своих предков, осуществленная Мгером Младшим, его трагический диалог с могилами родителей, полученные от них советы и другие действия религиозного и ритуального характера.

Сформировавшийся на идейной основе древнейших мифов, верований и ритуальных обычаев, впоследствии переосмысленный верованиями и ритуальным пониманием новой христианской религии, армянский народный

героический эпос почти в том же виде воспроизвел панораму живого, продолжающего свое существование народного христианства в своеобразном сосуществовании языческого и христианского.

Ключевые слова: «Сасна Црер», религиозно-ритуальный элемент, поверье, миф, ритуальная формула, инициация, матаг (жертвоприношение).

THE RELIGIOUS CEREMONIAL COMPONENT IN THE ARMENIAN EPIC “SASNA TSRER”

Sargis Harutyunyan

Summary

The religious ceremonial element in the four-branch structure of the epic “Sasna Tsrer” (Daredevils of Sassoun) has not merely expositive value but also appears as an important component in plot creation.

The beginning and the ending of the Armenian epic are outlined with episodes of the ritual of death and termination of the world, thus creating a close model, inside of which the course of the events of the epic progress in parallel with other religious-ceremonial contents.

The traditional structure of the epic is featured in a prologue called “Voghormiq,” where, with Armenian household ceremonial specific stylistic forms of expression, the heroes and heroines that play significant role in the epic are blessed as once living and acting ancestors whose actions form the architecture of the epic.

First, the main conflict, the insider – alien antagonism in the four branches, has ethnic content; often it is called not by ethnonyms, but by cross-worshiper (i.e. Christian) – idolater religious terms.

At their birth or maturity, and particularly before crucial fights, the heroes are subjected to ritual ceremonies of initiation which, during the development of the epic events, inculcate them with supernatural-divine charge. (e.g., Sanasar and Baghdasar are being christened or baptized on a tonir; Davit is tested with fire and gold that causes his articulation defect; Senior Mher sacrifices 40 heifers, washes his face with their blood, obtains a talisman, arms and armor, igneous horse, and becomes invincible; Davit lived in seclusion in the monastery Maruta, bathes in the blood of 40 heifers in Katnaghbyur, grows and becomes powerful).

The worship of ancestors often manifests itself in its Christian and pagan forms in various episodes of the epic, such as in the prologue “Voghormiq” with blessing formularies for epic ancestors, the popular mourning and ritual of its ending on occasions of the Abamelik’s and Senior Mher’s deaths, liturgy offering with ritual of harissa (national dish with wheat and chicken or lamb) in the hour of wrath or for the souls of the dead, offering of Divine Liturgy by Junior Mher for

the souls of all of his ancestors, his tragic dialogue with the graves of his parents, the advices received from them, and other religious ceremonial events.

Being shaped on the ideological basis of ancient myths and beliefs, ritual customs, and subsequent reassessment of the belief and ritual understandings of the Christian new religion, the Armenian national epic almost identically has replicated the vivid panorama of existing popular Christianity with unique co-existence of pagan and Christian realities.

Keywords: “Sasna tser” national epic, religious-ritual element, belief, myth, ritual formula, initiation, asceticism, cult, matagh, cross of Liturgy, clemency song.